

Grażyna Paluch

Dzieci nieakceptowane w grupie : diagnoza i analiza zjawiska

Nauczyciel i Szkoła 2 (7), 42-49

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grażyna Paluch

Dzieci nieakceptowane w grupie — diagnoza i analiza zjawiska

Wprowadzenie

Wrastanie jednostki w życie społeczne dokonuje się w ramach grup społecznych, do których należy klasa szkolna. Analiza stosunków międzyludzkich, uczenie się, nawiązywanie kontaktów z innymi ludźmi, kształtowanie wzajemnych postaw uczniów jest najważniejszym zadaniem szkoły. Program wychowania jednostki jest realizowany w ramach klasy szkolnej. Nauczycielowi potrzebna jest szeroka wiedza z zakresu psychologii społecznej, żeby nie tylko znał i rozumiał prawidłowości funkcjonowania grup społecznych, ale umiał kształtować pożądane stosunki w klasie szkolnej.

Pracując w szkole podstawowej mogłam niejednokrotnie zaobserwować konfliktowe stosunki między uczniami. Brak akceptacji jednostki przez grupę hamuje i opóźnia rozwój społeczny uczniów danej klasy.

Obserwacje życia szkolnego potwierdzają, że próby wpłynięcia nauczyciela na grupę, rozwiązywanie problemów grupowych, znacznie poprawiają atmosferę w grupie.

Dla wielu uczniów grupa szkolna, rówieśnicza jest terenem sukcesów, źródłem akceptacji, daje poczucie bezpieczeństwa i satysfakcji. Dla niektórych jednak przebywanie w grupie jest źródłem nieprzyjemnych doznań, niepewności, porażek, a w konsekwencji kształtowania się wrogich postaw w stosunku do ludzi. Jednym z przejawów zaburzonego funkcjonowania jednostki jest sytuacja braku akceptacji dziecka w ramach grupy.

Problem braku akceptacji dziecka przez klasę szkolną jest niezwykle ważny ze względu na konsekwencje tego zjawiska. Dziecko nieakceptowane nie wykorzystuje bowiem swych potencjalnych możliwości i osiąga mniej, niż mogłaby osiągnąć przy pełnej akceptacji grupy. Ważne jest więc dążenie do zmiany pozycji dziecka nieakceptowanego, co wymaga zbadania przyczyny tego zjawiska.

Socjalizacja klasy szkolnej

Klasa szkolna z chwilą jej utworzenia staje się grupą formalną, ogniwem w systemie dydaktyczno-wychowawczym szkoły. Nauczyciel reprezentuje szkołę jako instytucję, występuje wobec dziecka jako osoba stawiająca określone wymagania, którym należy się podporządkować, a stopień podporządkowania określa stopień przystosowania dziecka do szkoły.¹

Grupy społeczne, wśród nich klasa szkolna, są terenem, na którym dokonuje się proces socjalizacji jednostki. Pojęciem socjalizacji określano różną treść. Termin ten można spotkać w socjologii, psychologii i pedagogice. Na gruncie psychologii socjalizację określa się jako proces oddziaływania grupy na jednostkę, czyli:

- 1) proces rozwoju społecznego człowieka będący efektem nie kierowanych i nie uświadomionych oddziaływań otoczenia społecznego;
- 2) proces stawania się pełnowartościowym członkiem społeczeństwa przestrzegającym obowiązujących norm;
- 3) proces uczenia się norm i zasad obowiązujących we współżyciu z innymi ludźmi.²

Spoistość grupy przejawia się we wzajemnej życzliwości i serdeczności wszystkich jej członków. To wspólne dążenie do celu i ponoszenie współodpowiedzialności za to, co dzieje się w grupie. Spoistość grupy jest równoznaczna ze znaczeniem przykrości i wyrzeczeń związanych z realizacją wspólnych zadań. Jest rozumiana również jako gotowość jej członków do obrony przed zagrożeniem z zewnątrz.³

W ujęciu psychologicznym wskaźnikami spoistości grupy są następujące sposoby zachowania się uczniów:

- serdeczność i życzliwość w stosunku do kolegów z klasy,
- stawanie w obronie swych kolegów w sytuacji zagrożenia,
- wspólne naradzanie się nad planami przyszłych swych działań, wspólna ich realizacja,
- opowiadanie się za tymi samymi normami postępowania.⁴

Jednym z istotnych czynników zwiększających spoistość klasy szkolnej jest to, w jakim klasa przyczyniła się do zaspokajania swych potrzeb, jak potrzeba afiliacji, czyli przynależności do grupy, akceptacji i bezpieczeństwa.⁵ Im bardziej potrzeby bywają zaspokojone, tym bardziej klasa szkolna staje się dla nich atrakcyjna i pociągająca.

¹ M. Pilkiewicz, *Grupa rówieśnicza jako środowisko wychowawcze*, „Oświata i Wychowanie” 1979, nr 6, wkładka NURT.

² W. Szewczyk, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1979.

³ M. Łobocki, *Wychowanie w klasie szkolnej*, WSiP, Warszawa 1985, s. 122.

⁴ Ibidem, s. 124.

⁵ Ibidem, s. 126.

Najbardziej korzystna jest sytuacja dziecka akceptowanego. Przedmiotem swych badań czynią dzieci nielubiane w klasie. Poważnych konsekwencji braku akceptacji przez grupę dopatrują się w zablokowaniu możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb ucznia.

W psychologii rozwojowej stwierdzono, że prawidłowością i potrzebą rozwojową człowieka jest dążność do kontaktów społecznych z innymi.⁶ Należy się zatem zastanowić nad tym, co jest przyczyną tego, że niektóre jednostki unikają kontaktów z innymi, albo też grupa niechętnie się do tych kontaktów odnosi.

Na konsekwencję braku popularności w grupie wskazuje R. E. Martlej, stwierdzając, że wynikiem przebywania poza grupą, albo obcowania w grupie tylko z kilkoma osobami, jest stosowanie wątpliwej, prymitywnej i szkodliwej praktyki wobec innych, a często tworzenie własnej filozofii, która może prowadzić do zaburzeń osobowości.⁷

Miejsce dziecka w strukturze społecznej klasy ma daleko idące następstwa, bowiem prawidłowy rozwój społeczny jednostki zależy całkowicie od stopnia akceptowania jej przez grupę, od jej popularności od rówieśników.

R. Łapińska i M. Żebrowska stwierdzają „[...] prawidłowy rozwój społeczny jednostki zależy całkowicie od stopnia akceptacji jednostki przez grupę, od jej popularności wśród rówieśników. Dezaprobata w stosunku do jednostki ze strony grupy lub jej całkowite odrzucenie pociągają ze sobą objawy nieprzystosowania społecznego, które mogą nawet doprowadzić do całkowitego wykołejenia”.⁸

Specyfika sytuacji dziecka nieakceptowanego w klasie szkolnej polega na tym, że nie ma ono prawidłowych warunków socjalizacji, przeżywa stresy i frustracje, co niekorzystnie wpływa na jego funkcjonowanie w roli ucznia.

Grupa staje się bardzo ważnym czynnikiem w rozwoju dziecka, szczególnie w młodszym wieku szkolnym, gdzie dokonuje się szereg zmian w osobowości dziecka, powodując, że jednostka staje się zdolna do konstruktywnego uczestniczenia w życiu i działalności społeczeństwa. Sytuacja nieakceptowania jednostki przez grupę klasową jest czynnikiem szczególnie niekorzystnym dla dzieci w wieku 7–14 lat, dla ich prawidłowego rozwoju społecznego i emocjonalnego.

⁶ Por.: E.B. Hurlock, *Rozwój młodzieży*, PWN, Warszawa 1985.

M. Żebrowska, *Psychologia rozwoju dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1986.

⁷ D. Ekiert-Grabowska, *Dzieci nieakceptowane w klasie szkolnej*, WSiP, Warszawa 1982, s. 32–33.

⁸ *Ibidem*, s. 34.

Analiza przyczyn braku akceptacji dziecka w grupie

Szukając przyczyn nieakceptacji dziecka Northway stwierdza, że może ona nastąpić na skutek tego, że dziecko jest nieśmiałe, niedostępne i samo nie nawiązuje kontaktu z rówieśnikami lub jest nie lubiane ze względu na swoje zachowanie.

Cechy zapewniające dziecku popularność w zespole to: zdolność do współpracy, życzliwość, energia, bezpośredniość, odpowiedzialność, pewność siebie, dobre wyniki w nauce, zdrowie i sprawność fizyczna, atrakcyjny wygląd zewnętrzny, inteligencja, pleć, pozycja materialna rodziców, pozycja dziecka w rodzinie. Cechami powodującymi brak akceptacji w grupie są: nieśmiałość, powściągliwość, ociężałość fizyczna, brak energii fizycznej, nieprzystępność, zbytne odstawianie od grupy, agresywność, niesolidarność, egocentryzm.

Brak akceptacji uczniów w grupie rówieśniczej można tłumaczyć przy pomocy:

- czynników biologicznych,
- czynników społecznych,
- czynników rodzinnych,
- czynności pozaszkolnej.

Duży wpływ na pozycję dziecka w klasie mają czynniki biologiczne. Częściej nieakceptowane są dzieci opóźnione w ogólnym rozwoju biologicznym lub wskazujące niską ogólną sprawność fizyczną. Poczucie mniejszej wartości prowadzące do braku akceptacji jednostki przez grupę jest powodowane przez defekty fizyczne będące następstwem dysharmonii i wrodzonych wad rozwojowych albo doznanych urazów czy przebytych chorób np. defekty narządów ruchu, receptora wzrokowego lub słuchowego. Wpływ na pozycję społeczną dziecka w grupie ma pleć. Chłopcy są bardziej agresywni i częściej wszczynają bójki niż dziewczynki, co wpływa na brak akceptacji ze strony grupy rówieśniczej.

Pozycja w grupie ma ścisły związek z cechami charakteru dziecka i jego zachowaniem, a także wynikami w nauce. Wysoką pozycję zdobywają uczniowie sumienni, zdyscyplinowani, koleżeńscy, dobrze się uczący, umiejący kierować pracą i pomocą w nauce i tacy, na których można polegać.

Nieakceptowani są najczęściej uczniowie, którzy źle się uczą, niekoleżeńscy, przeszkadzający w pracy, nieobowiązkowi, nie dotrzymujący słowa, nie pomagający innym, niegodni zaufania. O stopniu akceptacji decyduje także stosunek dzieci do nauczycieli. Zabieganie uczniów o względy nauczycieli może powodować brak akceptacji w grupie rówieśniczej. Uczniowie nieakceptowani osiągają wyniki w nauce równe bądź niższe od średniej klasowej.

Z pozycją dziecka w klasie wiążą się warunki środowiskowe, a wśród nich pochodzenie społeczne rodziców, wykształcenie rodziców, warunki materialne, system stosowanych nagród i kar.

Wykształcenie rodziców, związany z tym zawód i standard ekonomiczny jest czynnikiem, który wpływa na prestiż danej osoby, rodziny w środowisku, na atmo-

sferę domową, zaspokajanie potrzeb i kształtowanie aspiracji dziecka, postawy wychowawcze rodziców. Istnieje zależność pomiędzy sytuacją materialną rodziny a pozycją dziecka w nieformalnej strukturze grupy. Dzieci nieakceptowane stanowią większość w kategorii osób o złych warunkach materialnych, np. dzieci z rodzin wielodzietnych, w których zarobki nie wystarczają na pokrycie podstawowych potrzeb lub rodziny patologiczne. Czynnikiem różnicującym kategorie dzieci akceptowanych i nieakceptowanych okazał się stosunek do kolegów dzieci. Dziecko może unikać nawiązania kontaktów interpersonalnych pod wpływem błędów wychowawczych oraz nieprawidłowych postaw rodzicielskich. Środowisko domowe obok środowiska szkolnego jest często przyczyną zablokowania możliwości zaspokojenia potrzeby kontaktu emocjonalnego niektórych dzieci w klasie. Rodzice bowiem nie zawsze znają, rozumieją i akceptują potrzeby dziecka w zakresie kontaktu z rówieśnikami. Nie umieją też stworzyć właściwej atmosfery wychowawczej, ani zapewnić odpowiedniej pozycji dziecka w rodzinie.

Duży wpływ na pozycję dziecka w klasie ma aktywność w czasie zajęć szkolnych, a także aktywność pozaszkolna i pozalekcyjna. Klasa nie akceptuje jednostek określanych jako wścibskie, kłótlive, przemądrzałe, egoistyczne, skape, wywyższające się i niekoleżeńskie.

Jednostki przejawiające wysoką aktywność społeczną są akceptowane przez grupę rówieśniczą, natomiast nieakceptowane są dzieci o niskim wskaźniku aktywności społecznej. Pozycja dziecka w nieformalnej grupie rówieśniczej zależy od faktycznie przejawianej aktywności społecznej dziecka, a nie od samej praktyki szkolnej. Dlatego należy wręcz stwarzać dziecku okazje do zdobywania umiejętności wykazania się, a tym samym przejawiania aktywności społecznej.

Najczęściej nieakceptowane przez grupę rówieśniczą są dzieci:

- opóźnione w ogólnym rozwoju biologicznym,
- wykazujące niższą od przeciętnej inteligencję,
- wykazujące cechy zahamowania osobowości i ogólnego nieprzystosowania społecznego,
- pochodzące z rodzin wielodzietnych i patologicznych,
- nie biorące czynnego udziału w życiu szkolnym i pozaszkolnym,
- wykazujące niską sprawność fizyczną.

Najwyższa szansa na poprawienie pozycji społecznej uczniów nieakceptowanych przez grupę istnieje w pierwszych latach nauczania. W tym okresie bowiem pozycje i role społeczne w grupie klasowej dopiero się kształtują, a wychowawca stanowiący dla dzieci młodszych duży autorytet ma znacznie większą możliwość wpływania na kształtowanie się stosunków całej grupy rówieśniczej do poszczególnych uczniów. Dlatego też badanie braku akceptacji dziecka przez grupę rówieśniczą jest bardzo ważne.

Problem i metody badań

Celem badań własnych było uzyskanie odpowiedzi na pytanie główne: Jakie są przyczyny braku akceptacji dziecka w klasie szkolnej? oraz pytania pomocnicze:

1. Jakie są przyczyny braku akceptacji dziecka w klasach trzecich?
 - a) Czy dzieci te są nieakceptowane ze względu na swoje zachowanie?
 - b) Czy dzieci te są nieakceptowane ze względu na sytuację rodzinną?
2. Jaka jest częstotliwość braku akceptacji wśród uczniów klas trzecich?
3. Jaka jest sytuacja społeczna dziecka nieakceptowanego w klasie?

Postawiłam następujące hipotezy:

- Jakie osobowości decydują o akceptacji lub braku akceptacji dziecka przez grupę rówieśniczą?
- Jaką rolę w akceptacji spełnia koleżeństwo?
- Jak stosunek nauczyciela-wychowawcy do ucznia wpływa na jego status w grupie?

W badaniach własnych zastosowałam:

- metodę socjometryczną J.L. Moreno,
- metodę ankiety dla uczniów,
- metodę obserwacji uczniów,
- metodę wywiadu z rodzicami,
- metodę analizy dokumentów szkolnych uczniów.

J.L. Moreno ujmował socjometrię jako przydatne narzędzie pomiaru stosunków sympatii i antypatii w konkretnej grupie. Odpowiadając na zadane pytania osoby badane wskazują partnerów, z którymi chcą się przyjaźnić oraz z kim nie chcą się przyjaźnić. Dzięki metodzie socjometrycznej Moreno wyodrębniłam grupę dzieci nieakceptowanych.

M. Łobocki określa metodę ankietową jako sposób wypowiedzania się w formie pisemnej. Ankieta stanowi zbiór kilku lub kilkunastu pytań otwartych, wśród których możliwe są również pytania skategoryzowane. Metoda ta pozwoliła mi ukierunkować dalsze badania dzięki próbnym badaniom ankietowym wśród uczniów.

Wywiad jest metodą zdobywania informacji przez pytania wybranych osób za pośrednictwem drukowanej listy zwanej kwestionariuszem. Wywiad z rodzicami posłużył do oceny warunków mieszkaniowych dziecka nieakceptowanego i stosunków rodzinnych. Wywiad z wychowawcą klasy pomógł określić jego stosunek do klasy, a w szczególności do osób nieakceptowanych.

Metoda obserwacyjna to gromadzenie informacji polegające na rejestrowaniu zachowań osoby obserwowanej oraz interpretacji uzyskanych danych. Metoda ta pomogła mi określić osobowość dzieci nieakceptowanych oraz ich zachowanie.

W pracy zastosowałam również rozmowę z dzieckiem. Metoda ta pozwoliła na uzyskanie wiadomości od badanego poprzez odpowiedzi na pytania postawione przez badającą.

Obok wymienionych metod badawczych informacje o badanych uczniach uzyskałam również dzięki analizie dokumentów. Dają one wiedzę o pochodzeniu społecznym i wykształceniu rodziców, wynikach w nauce i zachowaniu.

Badania empiryczne na 50 uczniach przeprowadziłam w roku szkolnym 1995/1996 w trzech klasach trzecich.

Wyniki badań

- Większość z grupy nieakceptowanych ma świadomość braku akceptacji ze strony grupy,
- jedną z przyczyn braku akceptacji dziecka przez grupę jest jego małe uspołecznienie i wykazywanie w zachowaniu szkolnym takich cech osobowości, jak: niekoleżeńska, złośliwość, aroganckość i zarozumiałość,
- zachowanie dzieci nieakceptowanych różni się od pozostałych osób i „drażni” grupę swoją odmiennością,
- wśród 50-osobowej grupy rówieśniczej klas trzecich, 22 osoby były nieakceptowane,
- w czterech przypadkach na 22 osoby nieakceptowane to dzieci niekoleżeńskie, często wchodzące w konflikty z grupą zarówno podczas zabawy, jak również w wykonywaniu powierzonych zadań,
- osoby nieakceptowane rzadziej są chwalone przez nauczyciela, często zaś upominane i zawstydzane przed klasą,
- dzieci nieakceptowane w 50-osobowej grupie badanej: 21 uczniów wywodzi się ze środowiska robotniczego, tylko jedno dziecko nieakceptowane było pochodzenia inteligenckiego,
- rodzice dzieci nieakceptowanych mają wykształcenie podstawowe i średnie,
- dzieci nieakceptowane mają często utrudnione przez rodziców kontakty z rówieśnikami,
- w jednym przypadku rodzice stwierdzili, że ich dziecko jest posłuszne.

Wnioski

1. Pozycja dziecka w nieformalnej strukturze klasy jest w dużym stopniu zależna od warunków środowiskowych ucznia nieakceptowanego.

2. Dzieci akceptowane przejawiają wyższe poczucie przynależności do grupy niż dzieci nieakceptowane.
3. Funkcjonowanie jednostek w grupie jaką jest klasa uzależnione jest od momentu jej powstania. Dzieci nieakceptowane, w grupie czują się niepewnie, są nieśmiałe i zagubione. Zanim jednak uczeń w swojej nieformalnej grupie stanie się dzieckiem nieakceptowanym, przechodzi przez szereg negatywnych oddziaływań ze strony grupy.